

КОНЦЕПТ «БАГАТСТВО» В СУЧАСНИХ ВІРУВАННЯХ УКРАЇНЦІВ: СПОСОБИ ЗАКЛИКАННЯ ГРОШЕЙ

Катерина ТРАЧУК

*здобувачка кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-0057-4464*

У статті розглядається, як концепт «багатство» реалізується у фольклорі сучасної української спільноти. Термін «концепт», є базовим теоретичним поняттям для статті. Фольклористика активно використовує цей термін. Ми приймаємо розуміння концепту, як ментальної одиниці, функція якої полягає в збереженні знань про світ, культуру та комунікацію у групі. Особливості функціонування концепту «багатство» у сучасному фольклорі визначаються соціальними, економічними та політичними факторами, що впливають на світогляд людини, визначаючи раціональні та ірраціональні способи, якими вона забезпечує собі достаток.

Проаналізовано матеріал, зібраний методом якісного нарративного інтерв'ю на основі розширеного питальника. Встановлено, що концепт «багатство» репрезентується за допомогою трьох форм вираження: атрибутивної, акціональної та вербальної. Концепт «багатство» в сучасному фольклорі реалізується через атрибутивну форму вираження: монети, червоний гаманець, грошове дерево; вербальну форму вираження: примовки під час обрядів, благопобажання, магичні формули тощо; акціональну форму вираження: закладання, посівання, садіння.

Запропоновано розширення змісту концепту "багатство" в українському фольклорі, яке ґрунтується не лише на традиційному, але й на сучасному матеріалі. Вивчення концепту «багатство» в сучасному українському фольклорі є актуальним та важливим завданням, оскільки дозволяє краще зрозуміти не лише традиційну національну культуру, але й способи художнього самовираження сучасних українців.

Ключові слова: сучасний фольклор, нарратив, концепт «багатство», форми вираження концепту, вербальний компонент, акціональний компонент, атрибутивний компонент.

THE CONCEPT OF "WEALTH" IN MODERN BELIEFS OF UKRAINIANS: WAYS OF CALLING MONEY

Kateryna TRACHUK

*Applicant of the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Methods
of their Teaching*

of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Str. M. Krivonosy, 2, Ternopil

ORCID: 0000-0002-0057-4464

The article considers how the concept of «wealth» is realized in the folklore of modern Ukrainian communities. The term "concept", is the basic theoretical concept for the article. Folklore actively uses this term. We accept the understanding of the concept as a mental unit whose function is to preserve knowledge about the world, culture and communication in the group. The peculiarities of functioning of the concept of "wealth" in modern folklore are determined by social, economic and political factors that affect a person's worldview, determining rational and irrational ways in which he ensures prosperity.

It has been analyzed the material collected by the method of questionnaire. It has been established that concepts are represented by means of three forms of expression: attributive, actional and verbal. The concept of "wealth" in modern folklore is realized through the attributive form of expression: coins, red wallet, fixed note/coin; verbal form of expression: sayings during rituals, well-being, magic formulas, etc.; actional form of expression: laying, sowing, planting.

It has been proposed an expansion of the content of the concept of "wealth" in Ukrainian folklore, which is based not only on traditional but also on modern material. The study of the concept of "wealth" in modern Ukrainian folklore is an urgent and important task, as it allows to better understand not only traditional national culture, but also ways of artistic expression of modern Ukrainians.

Key words: *modern folklore, narrative, concept of "wealth", forms of expression of the concept, verbal component, action component, attributive component.*

Постановка проблеми. Український фольклор є важливою складовою національної культури, в якому відображаються цінності, традиції та уявлення українського народу. Один із ключових концептів, що пронизує український фольклор, є концепт «багатство». Багатство, у всій його різноманітності, виявляється у розмаїтті форм, символічних вираженнях та функціях у фольклорних текстах.

У цій статті ми розглянемо, як концепт «багатство» реалізується в сучасному українському фольклорі. Метою дослідження є на основі аналізу наративних текстів виявити форми реалізації концепту «багатство», встановити його значення

та ролі в сучасній українській фольклорній традиції. Дослідження буде базуватися на аналізі нарративних текстів, зібраних методом якісного інтерв'ю з використанням розширеного питальника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт – це ментальна одиниця, елемент свідомості, який виконує роль посередника між культурою та мовою. Саме у свідомість надходить культурна інформація, вона фільтрується, обробляється, систематизується і фіксується у вигляді концепту, відповідального за відбір мовних засобів передачі інформації в конкретній ситуації спілкування для досягнення конкретної комунікаційної мети.

Подібний підхід до тлумачення сутності концепту дотримується німецький вчений М. Шварц, який підкреслює, що концепти — це ментальні одиниці, функція яких полягає в збереженні знань про світ. За допомогою концептів стає можливим не тільки економне її зберігання, а й обробка суб'єктивного досвіду шляхом поділу інформації на класи за певними ознаками [3, с. 55].

Сукупність знаку, образу та символу породжують уявлення про концепт та його розуміння. Слід розрізняти концепт та значення слова, оскільки «концепт» є результатом когнітивної діяльності, тоді як значення – мовної [1; 2; 4].

Концепт є когнітивною конструкцією, що відображає спосіб, яким ми сприймаємо та розуміємо світ. Він є результатом когнітивної діяльності, яка включає у себе класифікацію, організацію, асоціації та взаємозв'язки між ідеями та об'єктами. Концепти можуть бути універсальними (присутніми у багатьох культурах) або культурно специфічними (властиві лише певній групі людей або конкретній культурі) [17].

Значення слова відноситься до мови і визначається тим, яким чином слово використовується для передачі конкретного смислу або інформації. Значення слова є лексико-семантичними характеристиками, які відображають його смислову вартість у мовленні. Значення може бути загальним або специфічним для певного контексту або вживання [2].

Хоча концепти та значення слова пов'язані між собою, вони представляють різні аспекти мовного та когнітивного функціонування. Концепти визначають наш спосіб сприйняття світу, тоді як значення слова відноситься до його смислового використання у мовленні.

Мета статті. Простежити вербальні, атрибутивні, акціональні форми вираження концепту «багатство» в сучасному українському фольклорі.

Виклад основного матеріалу. Фольклорна наука вивчає різноманітні аспекти народної творчості. У процесі фольклорних досліджень використовуються різні терміни для аналізу та пояснення феноменів фольклору, одним з яких є «концепт».

У сучасному міждисциплінарному дослідженні використовується термінологічне поняття "концепт", що є важливим інструментом для розуміння та аналізу явищ із перспективи кількох дисциплін, і він широко використовується в гуманітарних, соціальних і природничих науках.

Концепт відіграє важливу роль у фольклорних дослідженнях, оскільки дозволяє аналізувати та інтерпретувати народні твори з різних аспектів. Використання

концепту допомагає розкрити глибинні смисли фольклору, розібратися у символічних кодах та образах, виявити основні теми та проблеми, що виникають у текстах народної творчості.

Атрибутивна форма вираження концепту відноситься до способу передачі концептуальних ідей або відчуття шляхом прив'язки їх до певних атрибутів, ознак або характеристик. Цей підхід використовується для більш конкретного або образного вираження концепту через використання атрибутів, які зазвичай не є його безпосередньою частиною. Атрибутивна форма може бути виражена через опис конкретного об'єкта або явища, які ми сприймаємо як «багатство».

Вербальна форма вираження концепту у фольклорі допомагає створити живі, образні та емоційно заряджені вирази. Вона використовується для трансляції цінностей, традицій та уявлень народу через різні жанри та мовні засоби фольклору.

Акціональна форма вираження концепту використовується через дії, події та вчинки, що передають поняття та ідеї, пов'язані з концептом. Цей підхід базується на використанні життєвих ситуацій та вчинків, що допомагають передати концептуальні значення.

Як стверджує Оксана Лабашук у дослідженні «Українська примовка: структура, побутування, фуункції», «специфіку функціонування примовки не можна вивчати лише через модель дослідження фольклорно-етнографічних записів, зроблених у минулому» [18, с. 80], тому ми вважаємо необхідним дослідити живе побутування фольклорного тексту.

Гроші в сучасному українському фольклорі відображають сучасні реалії та соціально-економічні зміни. Вони виступають як символи матеріального достатку, споживання, економічної стабільності та індивідуального успіху. Гроші можуть мати різні конотації та значення залежно від контексту, в якому вони використовуються у фольклорних виразах.

Український сучасний фольклор, включаючи пісні, гумористичні оповіді та анекдоти, може містити віджилі фразеологізми та вирази, що стосуються грошей. Наприклад, пісні або анекдоти можуть розповідати про людей, які здобувають багатство через підприємницьку активність, успішні бізнеси або лотерейні виграші.

Також, український фольклор може висміювати або критикувати спекуляцію, корупцію та бездушний матеріалізм, пов'язаний з грошима. Усе це відображає зміни, які склались у ставленні до грошей у сучасному суспільстві.

Загалом, гроші в сучасному українському фольклорі виступають як важливий елемент, що відображає економічні та соціальні тенденції, зміни в цінностях та сприйнятті матеріального багатства в українському суспільстві.

Досліджуючи зібраний матеріал, можемо зазначити, що місцем, де людина зєрігає гроші, є банківські рахунки, гаманець та скарбнички. Останні ж втрачають свою популярність з розвитком сучасних технологій. Так у текстах респондентів знаходимо *«То шо ті копійки, зара вон пластик – єдина копїлка. Всі гроші тудя. А шо, в магазині –карточка, в аптеці – карточка, та всюда карточка»* [6]. Тобто,

функцію грошей виконує пластикова банківська картка, в якій люди вбачають втілення багатства: *«я раз забула карточку на касі в магазині. А там всі гроші. І всьо, думаю, буду місяць бідувати. То ж тільки зарплата прийшла, зараз хтось зніме чи розрахується. Та та карточка – то є всьо на нинішній день. Тільки то й робиш, шо переживаєш шоб які шахраї не зняли. А гроші в кошильку – то швидше хтось вкраде, ніж з карточки»* [9]. В минулому для українського селянина багатство втілювалось у кількості землі, врожаї збіжжя, кількості худоби тощо. Наші сучасники вимірюють матеріальне благополуччя у грошах. Як не дивно, але для людей, навіть старшого покоління, мірилом багатства є кількість грошей на банківській карті.

Близько третини опитаних вважають, що не можна тратити чи знімати гроші з картки в перший день їх надходження: *«Як прийшли гроші, то я їх 2 дні не чіпаю, не знімаю, тримаю на розмноження»* [11]; *«мені зарплату... та всім колись на руки давали, то в нас так прийнято не тратити ні копійки в перший день. А то знаєш, як треба шось купити, і хочеться, але не можна, то так ше мама казала...»* [7]. В цих текстах можемо виділити акціональну форму вираження концепту «багатство» - заборона на витрачання грошей в перший день їх надходження.

Символіка червоного кольору, як втілення плідності, багатства, бере початок з давніх давен. Так у попередньому розділі ми згадували про магічне значення цього кольору. Вірування у цю силу збереглося і до сьогодні. Хочемо зазначити, що цією інформацією володіють люди різного віку. Зі зберіганням грошей пов'язані повір'я про гаманець. Концепт «багатство» реалізується через атрибутивну форму – червоний/чорний гаманець: *«є дуже багато повір'їв, але я добре знаю, при покупці гаманця треба звернути увагу на червоний колір, або гаманець має бути в червоних відтінках. Вважають, що це веде до грошей»* [5].

Окрім гаманця, знаходимо згадку про червоний мішечок з монетами, який потрібно покласти в кутку кімнати: *«Потім, казали, шо...колись сусідка мені говорила, шо пошила такі навіть мішечок червоний і його в куточку тримати і там наложити копійок, такі гроші, шоб вони там стояли в куточку якомусь, я вже забула з якої сторони, тоді вони, шо завжди будуть вестися гроші в хаті»* [13].

Повір'я про нерозмінний долар (гривню/монету) знаходить місце у згадках наших респондентів, які вірять, що ця річ магічним чином повинна приносити достаток та примножувати кількість купюр в гаманці. *«А ще мені один знайомий розказував, що його дідусь мав купюру два долари, яка була колись у малій кількості випущена і він витрачав гроші, а ту купюру зберігав і не витрачав. І так весь час в нього запаси грошей поповнювалися і він думав, що це завдяки цій купюрі»* [6]; *«Наприклад, говорять, шоб велися гроші потрібно мати в гаманці хоча б одну копійку, ну як сказати на розплід»* [8]; *«Як казала ще моя прабабуся, шоб велися гроші, в гаманці потрібно мати хоча б копійку на, так би мовити «розподіл»»* [14]. Фольклору притаманна варіативність, тому зустрічаємо у згадках респондентів монету, гривню, долар.

Пов'язаним з гаманцем повір'ям є також про порядок в ньому. Респонденти переконані, що не можна тримати гроші в ньому аби-як, завжди потрібно при-тримуватись порядку: *«І в гаманці гроші повинні бути покладані з повагою від... лицем до себе від вищої купюри і <...> до нижчої в порядку від зростання до спа-дання, і ніяких лишніх там папірців, сміття і чогось лишніх чеків якихось непо-тріб... не має бути, все має бути акуратно покладано з повагою до грошей, тоді є прикмета, що якщо ти до грошей з повагою відносишся, відповідно вони будуть в тебе водитися»* [15], а також про перерахунок грошей щодня: *«щоб гроші водилися також чула, що кишенькові гроші потрібно перераховувати щонайменше три рази в день, а от ну є гроші, які отримали зарплата там чи ще якийсь прибуток їх потрібно перераховувати одразу при отриманні при чому, що від чужого імені»*[7], *«Це ти, коли їх перераховуєш, ти, получається, віддаєш їм шану. І якби їх самих люди возвеличують»* [16].

Нами досліджено, що ще однією атрибутивною формою вираження концепту «багатство» є монети. З цим предметом пов'язані низка ритуальних дій. Перш за все у текстах знаходимо таке повір'я, як закладання монет у фундамент майбутнього дому з метою забезпечення багатства та достатку: *«Щоб велися гроші, то під час будівлі, коли закладають фундамент, на кути ставлять монети»* [10]; *«Ще пам'ятаю, бабушка розказувала, що вони як хату будували, брали пляшку, в пляшку накидували монети і клали звичайні гроші, а може й купони... Не пам'ятаю... І з ним заливали фундамент, щоб завжди були гроші в сім'ї»* [16].

Під час першого кування зозулі навесні важливо мати монети у кишені: *«Колись люди вірили, що коли закує перший раз зозуля, а ти маєш при собі гроші, то цілий рік, знову до першого кування зозулі будеш багатим»* [12]; *«Ну, щоб завжди мати гроші, кажуть, що якщо почувеш... Ну особливо навесні носити завжди з собою гроші. Коли закує зозуля, щоб при тобі були гроші. І сказати про це зозулі: «Так, так, зозулько, в мене є гроші». А якщо навіть і не маєш, то треба сказати: «Я маю, але вдома в кушельку чи в мене в сумці»* [9].

З магічною силою монет пов'язані також такі обряди, як посипання ними нової квартири/дому: *«Знаю, щоб в новій оселі велися гроші при вході потрібно поси-пати на підлогу срібні монети, а ще пам'ятаю, коли до нас приходять посіваль-ники і в пшениці є монети, то тато їх зберігає до наступного року і каже «щоб на наступний рік, ще більше велося»* [9]. Цей обряд перегукується з календарною обрядовістю – обрядом посівання, та є акціональною формою вираження кон-цепту «багатство».

У досліджуваних наративних текстах знаходимо обряд закопування монет, в якому важливу роль відіграє чисте небо та кількість зірок: *«береш трохи насіння і копійок. Йдеш в поле. Але йди в таке поле, де ніхто нічо не садить. Але йди вночі, аби було небо чисте, зірки видно. Воду, не забудь взяти воду. І кажеш: як насіннячко зростає, так монетка хай множитья, як зірочок не злічити, так грошиків не полічити, як водичку люю, та й в гаманець»* [15]. В цьому контексті можемо виділити три форми вираження концепту «багатство»: вербальна форма у

примовці під час обряду, акціональна форма – посадження, атрибутивна форма – насіння, монети.

Висновки. Як бачимо, сучасний фольклор дає нові форми реалізації концепту «багатство». Засобами досягнення багатства є заборона тратити гроші з банківської карти одразу після отримання, вибір гаманця червоного кольору, дбайливе ставлення до грошових купюр, нерозмінна гривня, яку потрібно зберігати в гаманці, примовляння під час першого кування зозулі, магічний обряд «садіння» монет. Соціальні, економічні та політичні фактори встановлюють особливості функціонування концепту «багатство». Тому, якщо для українського селянина багатство втілювалось у кількості землі, врожаї збіжжя, кількості худоби тощо, то наші сучасники вимірюють матеріальне благополуччя у грошах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jackendoff R. *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge (Mass.), The MIT Press, 1997.
2. Lakoff G. *The Invariance Hypothesis: Is abstract reason based on imageschemes?*. *Cognitive Linguistics*, 1990. Vol. 1, N 1. P. 39-74.
3. Schwarz M. *Einführung in die kognitive Linguistik*. Tübingen : UTB für Wissenschaft; UniTaschenbücher, 1996. 195 S.
4. Taylor J. R. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon, 1995. 270 p.
5. Запис: від К.О.Б., с. Дмухівці, Козівського р-ну (тепер Тернопільський р-н) Тернопільська обл.
6. Запис: від Л.В.П., м. Тернопіль.
7. Запис: від М.М.І. м. Тернопіль.
8. Запис: від П.А.А., с. Старий Олексинець, Кременецького р-ну, Тернопільська обл.
9. Запис: від С.В.В., м. Тернопіль.
10. Запис: від С.В.М., с. Медова, Козівського р-ну (тепер Тернопільський р-н) Тернопільська обл.
11. Запис: від С.І.П., с. Осівці, Бучацького р-ну, Тернопільська обл.
12. Запис: від С.О.Ф., с. Білявинці, Бучацького р-ну, Тернопільська обл.
13. Запис: від Ч.О.Б., с. Соснів, Тербовлянського р-ну, Тернопільська обл.
14. Запис: від Ч.Ю.В., с. Мислова, Тернопільського р-ну, Тернопільська обл.
15. Запис: від Ш.Н.М., м. Тернопіль.
16. Запис: від Ю.І.О., с. Повча, Дубенського р-ну, Рівненська обл. 10
17. Іващенко В. *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
18. Лабашук О. *Українська примовка: структура, побутування, функції*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 154 с.

REFERENCES

1. Jackendoff, R. (1997). *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge (Mass.), The MIT Press. [in English]
2. Lakoff, G. (1990). *The Invariance Hypothesis: Is abstract reason based on imageschemes?*. *Cognitive Linguistics*. Vol. 1, N 1. – P. 39-74. [in English]
3. Schwarz, M. (1996). *Einführung in die kognitive Linguistik*. Tübingen : UTB für Wissenschaft; UniTaschenbücher. 195 p. [in English]
4. Taylor, J.R. (1995). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon. 270 p. [in English]
5. Recording: from K.O.B., Dmukhivtsi village, Kozova district (now is Ternopil district) Ternopil region. [in Ukrainian]
6. Recording: from L.V.P., Ternopil [in Ukrainian]
7. Recording: from M.M.I. m. Ternopil [in Ukrainian]
8. Recording: from P.A.A., Staryi Oleksynets village, Kremenets district, Ternopil region. [in Ukrainian]
9. Recording: from S.V.V., m. Ternopil [in Ukrainian]
10. Recording: from S.V.M., Medova village, Kozova district (now is Ternopil district) Ternopil region. [in Ukrainian]
11. Recording: from S.I.P., Osivtsi village, Buchach district, Ternopil region. [in Ukrainian]
12. Recording: from S.O.F., Biliavyntsi village, Buchach district, Ternopil region. [in Ukrainian]
13. Recording: from Ch.O.B., Sosniv village, Terebovlia district, Ternopil region. [in Ukrainian]
14. Recording: from Ch.Iu.V., Myslova village, Ternopil district, Ternopil region. [in Ukrainian]
15. Recording: from Sh.N.M., m. Ternopil [in Ukrainian]
16. Recording: from Yu.I.O., Povcha village, Dubensk district, Rivne region. [in Ukrainian]
17. Ivashchenko, V. (2006). *Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v nauково-mystetskii kartyni svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii)*. [Conceptual Representation of Knowledge Fragments in Scientific Art World Image (based on the material of the Ukrainian art studies terminology)]. K.: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. 328 p. [in Ukrainian]
18. Labashchuk, O. (2004). *Ukrainska prymovka: struktura, pobutuvannia, fuhktsii*. [Ukrainian proverb: structure, prevalence, functions]. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky. 154 p. [in Ukrainian]